

Творча особистість вчителя початкових класів і музично-ритмічне виховання молодших школярів

В музично-естетичному розвитку сучасного молодшого школяра суттєве значення посідають питання, пов'язані з його культурою, систематичним залучення до музичного мистецтва. Будучи важливою частиною духовного життя, мистецтво все більше стає об'єктом філософії, естетики, педагогіки, психології. Музика в системі естетичного виховання відіграє одну з провідних ролей: вона є виховним засобом формування музично-естетичного смаку та художнього світогляду, засобом формування моральних якостей, розкриття здібностей учнів. Аналогічно принципovu роль відіграє музика й у системі виховання дітей молодшого віку, збагачуючи їх новими почуттями, думками, знаннями.

Нині актуальними є питання національного відродження. Тому перед школою висувається на перший план проблема виховання підростаючого покоління в дусі народних традицій, обрядів. Це можна здійснити за допомогою фольклору, класичної духовної музики.

Сучасна музична освіта і виховання, що відкривають шлях до краси, досконалості, реалізуються в різних видах діяльності. А це теоретичне ознайомлення з її мовою, творча виконавська діяльність, сприймання музичних творів, художньо-естетичний аналіз тощо. В основі і всіх цих видів музики лежить емоційне, активне музичне сприймання, формування відчуття ритму. На жаль, в сучасній педагогічній практиці цим питанням приділяється недостатньо уваги, особливо на перших етапах музичного виховання. Водночас, не можна успішно займатись будь-яким видом музичної діяльності, якщо в суб'єкта не розвинуте сприймання і відчуття ритму.

Відчуття ритму - складний художньо-пізнавальний акт, який виникає в процесі осягнення музичного мистецтва. Він передбачає наявність у суб'єкта спеціальних музичних здібностей, навичок та знань, які дозволяють творчо сприймати втілені в музичних образах явища оточуючої дійсності.

"Ритм ні в якому разі не є тільки фактором сприймання, він по суті своїй містить активну установку з боку сприймаючого суб'єкта. Ритм завжди продукується" - твердить Б.Павлов [1]. Сприймання ритму ніколи не буває тільки слуховим, воно завжди є процесом слухо-руховим. До нього можна віднести рухи голови, ніг, тактування, плескання руками, ходіння, рух голосового, мовного і дихального апаратів, м'язів грудної клітки та ін. Велике значення має правильне використання цих слухо-рухових аспектів в процесі навчання. Більшість дітей не усвідомлює рухової реакції доти, поки на це не буде звернена їхня увага. Рухова моторика має великий вплив не тільки на вироблення ритмічного відчуття, але й на звуковисотні сприймання і відтворення.

Природу музично-ритмічного почуття добре розумів Е.Жак-Далькроз, який досяг вагомих успіхів у вихованні відчуття ритму. Він стверджував, що гра на інструменті дуже слабо впливає на слухові органи і мозок непідготовлених дітей. Розвивати музичні здібності, як стверджував Жак-Далькроз, необхідно засобами ритму. Всякий ритм є рух, а рух - матеріальний. Рухи малої дитини - виключно тілесні і часто несвідомі, водночас як свідомість наша складається з матеріалів фізичного досвіду. Тому, вносячи порядок в рухи дитини, виховуючи в ній відчуття ритму, ми готуємо її до життєвої і зокрема музичної діяльності. Наш слух, голос і тіло знаходяться в прямій залежності одне від одного і від наших духовних якостей.

"Щоб бути музично-освіченою людиною - наголошує Жак-Далькроз - треба: 1) мати слух, тобто бути спроможним запам'ятати звуки і сприймати їхню різноманітну довготу; 2) володіти тілом, здатним відтворювати звуки та їх довготу" [2].

"Якщо піаніст ніколи не мав чисто тілесних відчуттів ритмічних тривалостей, якщо ці відчуття не проникли в усе його єство, якщо він не має уяви про значення акценту, про всі явища, пов'язані з різним поділом в часі і просторі нашої сили м'язів і їхнього впливу на ритмічну виразність виконання... . Ми сприймаємо музику тільки вухом, але не відчуваємо її всім тілом, не здригаємось від її могутності, відчуваючи лише слабкий відголосок її справжньої суті" [3].

Рух у поєднанні з музикою значно стимулює розвиток фізіологічних і психічних якостей людини. Своїм стереотипом він полегшує діяльність головного мозку. Як відомо, учні початкових класів не люблять нерухомого навчання. їм більше імпонує рухова моторика. Рухові ігрові елементи, які застосовуються на початку навчання як ритмічно-рухові й рухово-звукові вправи не відволікають дитину від необхідного свідомого розвитку засвоєння матеріалу, а навпаки, на наше переконання, допомагають краще й швидше його зрозуміти. Ще не зміцніле відчуття ритму і звуковисотності потребує зовнішньої рухової опори. Активізація рухового аналізатора в період тимчасових зіставлень і уявлень сприяє, в першу чергу, розвитку відчуття ритму,

У 70-х роках XIX ст. М.Брянський акцентував необхідність розвивати у дитини відчуття ритму так, щоб ритмічність при виконанні творів стала внутрішньою потребою: "Створення ритмічного відчуття є таке важливе, як і витворення інших частин музичного мистецтва. Ритм, як пульс, означає в музиці наявність життя. Ритмічне відчуття повинно бути розвиненим і витонченим в такій мірі, щоб не зовнішні тактові удари керували мірою звуків, а те внутрішнє життя, яке, як маятник в механізмі годинника, продовжувало б свій рух безперервно" [4].

На початку XX ст. практиками музичного мистецтва були висунуті навіть деякі спеціальні вимоги щодо засвоєння ритмічних вправ як невід'ємної частини музичного виховання. В 1930р. А.Гриневиц подає таблицю ритмічних вправ у своєму посібнику "Наука співу", а М.Анцев у ритмічних вправах використовує різноманітні народні примовки і тексти.

Враховуючи важливість виховання відчуття ритму, західні і вітчизняні педагоги-методисти рекомендували вдаватися до повного відокремлення ритму від музичної тканини твору і протягом тривалого часу займалися технічним розвитком відчуття ритму, пояснюючи це тим, що тільки після вирішення цього завдання можна приступити до поєднання ритму з музикою. Такий підхід вважають неправильним. Музичний ритм не може існувати поза мелодією, як і мелодія не існує без ритму. Тільки безпосереднє поєднання цих двох компонентів дає правильний музичний розвиток. Однак не варто забувати, що в музичній практиці допускається поділ цих двох компонентів на певному проміжку часу, і виділення якогось одного на перший план. Допустимі й чисто технічні вправи.

Б.Теплов твердить: "Відчуття музичною ритму має не тільки моторну, але й емоційну природу - в основі його лежить сприймання виразності музики. Тому поза музикою відчуття музичного ритму не може ні пробудитися, чі розвинути" [5].

Людський організм за своєю сутністю підпорядкований певному ритму, який постійно розвивається в процесі трудової діяльності людини. З ритму трудової діяльності розвивається ритм художньо-музичний, поетичний, танцювальний і т. д. Окремі випадкові рухи не виробляють в людському організмі певного життєвого ритму, бо в музиці окремі довгі чи короткі звуки ще не можуть створювати у дитини відчуття ритму. Практика доводить, що воно виникає лише при наявності тимчасових співвідношень звуків. Так, наприклад, крок - четверть, бігати - дія вдвічі швидше від кроку; половинна - дія вдвічі більша за четверть

У цьому випадку арифметичний рахунок не відіграє ніякої ролі. Якщо застосувати рахунок, то лише як роз'яснення. В процесі педагогічної діяльності арифметичний рахунок, на думку Б.Теплова, навіть шкідливий, оскільки виступає як заміна музично-ритмічного відчуття. Крім того, арифметичне обчислення гальмує процес пізнання і в якійсь мірі виробляє недовір'я до відчуття ритму.

Як пише Б.Теплов, застосування арифметичного рахунку для учнів зі слабким відчуттям ритму (особливо в початковий період музичної освіти) може мати пагубні

наслідки для подальшого ритмічного розвитку. Арифметичний рахунок може іноді бути корисним, але не настільки, щоб стати опорою при виконанні. Для цієї мети він допустимий тільки при високорозвиненому відчутті ритму як засобу розшифровки нотного запису.

Оскільки в загальноосвітній школі ми маємо справу в основному з мало розвиненими ритмічними здібностями дітей, то в основі виховання ритмічного відчуття повинні бути не арифметичні розрахунки, а тимчасові зіставлення і складові позначення, які сприяють кращому засвоєнню матеріалу. При ритмічних ґрунтуваннях необхідна наявність акцентів, в тобто силових чергувань. Отже, не "арифметичний рахунок", а рефлекторні відношення в часі й силові чергування повинні лежати в основі вироблення у дитини ритмічного відчуття на початковому етапі музичного навчання.

Відчуття музичного ритму - комплексна здатність, яка включає в себе сприймання, розуміння, виконання і творення ритмічної основи музичних образів.

Сприймання музичного ритму - активний процес, в якому беруть участь всі органи чуттів, у тому числі три аналізатори (слух, зір, що особливо важливо, нерви рухового апарату). Сприймання ритму викликає рухову реакцію. Численні експериментальні дослідження дозволяють зробити висновок, що "...сприймання ритму ніколи не буває тільки слуховим; воно завжди є слухо-руховим" [5].

Рухова реакція у дітей буває безпосередньою й живою. Вони роблять рухи під час слухання музики мимовільно, досить часто неусвідомлено. Це майже нездоланна потреба, особливо, коли в творі ритмічний компонент виступає яскраво, акцентовано. Мимовільні рухи можуть бути замінені довільними, котрі допомагають краще розуміти й глибше переживати музику.

Елементарна рухова реакція складається часто з неупорядкованих рухів. Якщо у слухача музично-ритмічне чуття розвинене у достатній мірі, його рухи будуть збігатися з імпульсом музики, він буде рухатися в такт. І в цьому випадку на початковому етапі необхідний певний час для того, щоб усвідомити "схопити ритм". Називають цей короткий процес "схоплювання" ритму налаштуванням ритмічного відчуття за аналогією до налаштування звуковисотного слуху у ладотональності музики, яка є об'єктом вивчення.

Зорові образи поглиблюють і полегшують сприймання музичного ритму. Вплив зорового образу може виявитися і під час співу, коли виконавець слідує за рукою диригента.

Зорові наочності допоможуть також різні посібники, які використовуються на уроці, а також схеми, картки, нотна грамота тощо.

Для виконання музичного твору також необхідне свідоме налаштування ритмічного відчуття, основа якого полягає в уявному відтворенні темпу й розміру твору. Для цього необхідні уявлення, які охоплюють конкретні деталі ритмічного руху. Це образи пам'яті, в яких ритмічно-мелодичні процеси запрограмовані у вигляді цілісних уявлень. Пояснимо це на прикладі вимовлення одного слова звичайної мови. У людини, що володіє мовою, будь-яке слово "запрограмоване" у якості цілісного одномоментного уявлення, яке в процесі вимовлення розгортається в часі. Свідоме вимовлення слова - це вимовлення його як цілого; вимовлення слова у вигляді чергування звуків, букв позбавляє його смислу.

Дитина, яка вчиться розмовляти, має спочатку одномоментні мовні уявлення лише в об'ємі простих і коротких слів. Одномоментні мовні уявлення дорослого - словосполучення і речення, які можуть досягти високої складності й довготривалості

В процесі музичного виховання дитини, освоєння нею структурних одиниць музики, тобто фраз, вона може свідомо, виразно виконати фразу тільки в тому разі, якщо заздалегідь уявляє собі весь хід руху фрази від початку до кінця.

Вирішальне значення має засвоєння її ритмічної основи. У подальшому дитина набуває цілісні музично-слухові уявлення все більшої складності і протяжності. Одномоментні уявлення великих і складних музичних творів посильні лише видатним музикантам. Але здатність до вироблення й розвитку цілісних уявлень у складі фраз, періодів, невеликих творів потенційно притаманна будь-якій дитині. Все вирішує музичне виховання. Для розвитку відчуття ритму плідними є мовні імпровізації. Наприклад, дітям пропонують

скласти тексти для заданого розміру, ритму або, навпаки, прислухатись до ритму знайомого вірша, прочитавши віршований рядок з різними варіантами. Доцільно застосовувати також чисто ритмічні шумові імпровізації за допомогою рук і ніг, а також ударних музичних інструментів.

Роль імпровізацій з шумовими тембрами полягає в тому, що вони доступні дітям із недостатньо розвиненим голосом і слухом. Використання ударних і "природних" інструментів (рук і ніг) вимагає оволодіння елементарною технікою, що сприяє розвитку вільних і красивих рухів.

Особливий вид ритмічної імпровізації - створення акомпанементу шумовими тембрами до відповідних для цього музичних творів. У подібних творчих спробах розвивається чуйність сприймання музики, відчуття і навички ансамблевого виконання.

За допомогою імпровізації можна з великим успіхом уточнювати і збагачувати ритмічні уявлення дітей. Однак не слід вважати заняття імпровізацією суто утилітарними, як на зручні засоби набуття і закріплення технічних навичок. Головна і самостійна цінність імпровізації - у радості творчості, котра рухає вперед розвиток навичок й умінь.

Відомо, що ритм є найважливішим засобом музичного вираження. Тому музичне виховання дітей у масовій загальноосвітній школі треба починати з формування у них відчуття ритму, ритмічних імпульсів, бо без ритмічного відчуття музична діяльність практично неможлива. Особливістю музичного розвитку дітей молодшого шкільного віку є те, що у них, порівняно слабо розвинена здатність диференціювати і уявляти висоту звука, але водночас вони добре орієнтуються в ритмічному русі. Це пояснюється психологічними особливостями і фізичним розвитком дітей, моторна діяльність яких у цьому віці дуже активна. Саме тому учнів слід навчити свідомо сприймати ритмічні елементи музичної мови. Колективні заняття з ритмічними вправами і рухами підвищують дисципліну та допомагають згуртувати клас. Водночас в ритмічних вправах, акомпанементі імпровізації краще всього доручати "сольну" роль одному учневі. Це викликає загальний інтерес. За допомогою ритмічних занять легко передавати форму, близьку до гри. Якщо діти, виконуючи ритмічні рухи, звикають уважно слухати музику, це позитивно впливає на розвиток їх музичного слуху і ладового відчуття.

Ритмічне виховання доцільно починати не з окремих деталей, а з цілого музичного твору, перш за все з темпу, тому що темп - це елементарний виразний засіб і, водночас важлива жанрова ознака. Після засвоєння темпу діти знайомляться з розміром і фразуванням. Для маршів і танців характерний підкреслений розмір, а фразування посідає друге місце. Для пісень, навпаки, характерне фразування, яке співпадає з віршованим текстом пісні.

Музично-ритмічне виховання - складний і глибинний процес. Від стану сформованості відчуття ритму залежить рівень музичної культури учнів. Цьому сприяє наявність програм з музики, в яких музично-ритмічне виховання займає чільне місце серед інших видів музичної діяльності. Спеціальні заняття, які виховують відчуття ритму необхідні, тому що ритмічна основа музики має свої закони. Ритмічний слух людини наділений специфічними властивостями і законами розвитку. Але в центрі музичних занять повинні стояти завжди цілісні музичні твори, а музично-ритмічне виховання повинно бути органічною складовою як слухання, так і розумування цих творів.

Список літератури

1. Ласло Персьї (Венгрія). К вопросу о воспитании ритмического чувства учащихся //Музыкальное воспитание в школе. - 1972. - № 2. - С. 106.
2. Жак-Далькроз. Ритм. - п., 1977. - С.22.
3. Гумінська О. Музичне виховання шестиліток: У королівстві ритму та висоти //Поч. освіта. - 2001. - Листопад (№ 42). - С. 8.
4. Брянский Н. Метод обучения хоровому пению с приложением практических упражнений и примечаний к ним. - П.Б., 1970.
5. Теплов Б. Психология музыкальных способностей. - М.-Л. АПН. - 1947. - С.92.